

КОВАЛЕНКО
Світлана Дмитрівна,
кандидат історичних наук, докторант
Інституту історії аграрної науки,
освіти і техніки
ННСГБ НААН
(м. Київ)

**КОЛГОСПНА ДОСЛІДНА СПРАВА В ЖИТТІ ТА ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ
ПОЧЕСНОГО АКАДЕМІКА ВАСГНІЛ Т. С. МАЛЬЦЕВА:
УКРАЇНСЬКІ МОТИВИ**

У статті з'ясовані питання відображення творчої спадщини одного з найвідоміших діячів-виробничників радянського часу Т. С. Мальцева, який зробив генеруючий внесок щодо системи впровадження кращого із здобутків вітчизняної аграрної науки у виробництво та доведено велике практичне значення результатів його експериментаторства для розвитку землеробства на українських землях. Досліджено, що Т. С. Мальцев практикуючий вчений-рільник та новатор, який шляхом самоосвіти досягнув багатьох вершин галузевих знань і зробив значний внесок у розвиток теорії і практики землеробства. З початку 20-х рр. ХХ ст. він почав займатися власним дослідництвом на аматорських засадах. З 1930 року і до останніх днів творчо працював рільником колгоспу «Заповіти Леніна». Починаючи з 1935 р. – фундатор та завідувач колгоспної хати-лабораторії, а з 1950 р. – директор Шадринської колгоспної дослідної станції, яка займалася теоретичним і практичним розв'язанням питання про нову систему обробітку ґрунту. Простежено, що саме безвідвальний обробіток ґрунту, ортодоксальним прихильником якого був Т. С. Мальцев, став найважливішим агротехнічним прийомом, що дозволив на великих площах захищати ґрунт від проявів ерозії, отримувати додаткові сталі врожаї, підвищувати стійкість землеробства. Особливе визнання отримав розроблений Т. С. Мальцевим диференційований підхід до питань обробітку ґрунту з урахуванням місцевих природно-кліматичних і виробничих умов.

Ключові слова: *Т. С. Мальцев, землеробство, колгоспна дослідна справа, Україна, колгосп, хата-лабораторія, колгоспна дослідна станція, аграрна наука, безвідвальний обробіток ґрунту.*

В статье решены вопросы отражения творческого наследия одного из самых известных деятелей-производственников советского времени Т. С. Мальцева, который сделал генерирующий вклад в систему внедрения лучшего из достижений отечественной аграрной науки в производство и доказано большое практическое значение результатов его экспериментирования для развития земледелия на украинских землях. Доказано, что Терентий Семенович Мальцев практикующий ученый-земледелец и новатор, путем самообразования достигший многих вершин отраслевых знаний и внесший значительный вклад в развитие теории и практики земледелия. С начала 20-х гг. XX в. он начал заниматься собственным опытничеством как аматор-любитель. С 1930 г. и до последних дней творчески работал земледельцем колхоза «Заветы Ленина». Начиная с 1935 г. – основатель и заведующий колхозной хаты-лаборатории, а с 1950 г. – директор Шадринской колхозной опытной станции, которая занималась теоретическим и практическим решением вопроса о новой системе обработки почвы. Прослежено, что именно безотвальная обработка почвы, ортодоксальным приверженцем которой был Т. С. Мальцев, стала важнейшим агротехническим приемом, позволившим на больших площадях защищать почву от проявлений эрозии, получить дополнительные стабильные урожаи, повысить устойчивость земледелия. Особое признание получил разработанный Т. С. Мальцевым, дифференцированный подход к вопросам обработки почвы с учетом местных природно-климатических и производственных условий.

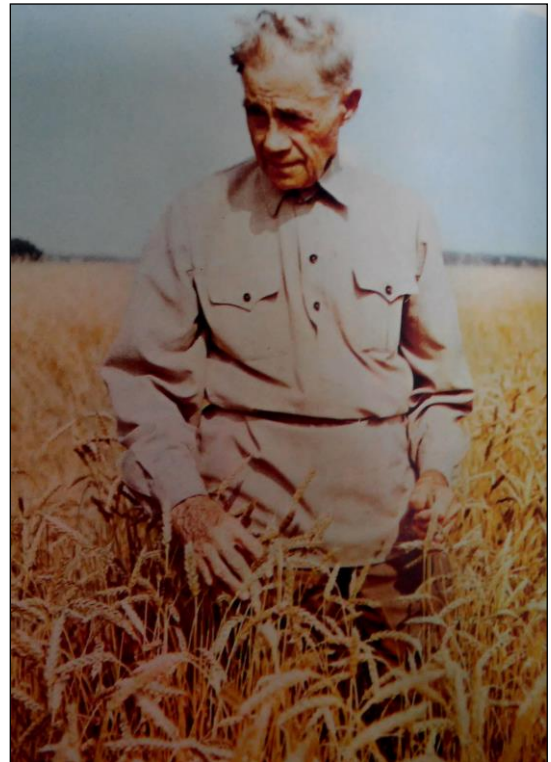
Ключевые слова: *Т. С. Мальцев, земледелие, колхозное опытное дело, Украина, колхоз, хата-лаборатория, колхозная опытная станция, аграрная наука, безотвальная обработка почвы.*

The article clarified the issue of reflection the creative heritage of one of the most famous actor-manufacturer of Soviet period T.S. Maltsev, who made a generating contribution of the system of implementation best of achievements of national agricultural science in production and proved of great practical importance of the results of his experimentation for the development of agriculture in the Ukrainian lands. It's investigated that T.S. Maltsev practicing farmer scientist and innovator, who through self-education reached many peaks industry knowledge and has made significant contribution to the theory and practice of agriculture. Since the early 20s of the XX century, he started his own research on amateur basis. From 1930 until the last days he creatively worked as farmer on collective farm "Lenin's Testament". Since 1935 - the founder and head of the collective farm house-laboratory, and since 1950 - Director Shadrinsk collective farm research station, which dealt with the theoretical and practical solution of the question of a new system of cultivation. It traced, that exactly mold cultivation of soil, which orthodox supporter was T.S. Maltsev, became the most important cultural method that allowed to protect the soil from erosion manifestations on large areas, receive additional permanent yields, increase the stability of agriculture. Special recognition got, developed by T.S. Maltsev, a differentiated approach to issues of cultivation of soil based on local natural climatic and operating conditions.

Key words: *T.S. Maltsev, agriculture, collective farm experimental business, Ukraine, collective farm, house-laboratory, collective farm research station, agriculture science, mold cultivation of soil.*

Євроінтеграційні процеси стають невід'ємним напрямком розвитку аграрної галузі України. У зв'язку з цим, необхідним є дослідження історії функціонування аграрної науки, яке базується на ознайомленні, вивченні та застосуванні на практиці кращого досвіду із ведення сільського господарства різних періодів розвитку країни. Особливу зацікавленість в системі розгортання фермерського господарювання привертає існування колгоспної дослідної справи як феномен системи організації наукового забезпечення аграрного виробництва УРСР другої половини 30-х – середини 50-х рр. ХХ ст. Саме у 1934 році почали з'являтися хати-лабораторії – осередки дослідництва й обов'язкова умова для широкого впровадження на колгоспних полях новітніх результатів агрономічної науки, а з 1950 р. організаційно еволюціонуючи вже створилася одна з перших колгоспних дослідних станцій, тим самим доводячи важливість такого підходу в системі ведення сільського господарства радянської доби. Підтвердженням такому є поява у провідних енциклопедичних виданнях відповідних визначень. Так «Колгоспна виробнича енциклопедія» в цей час говорить про дослідну справу в колгоспі як про «Багаторічний досвід спільної роботи науково-дослідних закладів і колгоспних хат-лабораторій показав, що найскладніші завдання в галузі піднесення культури землеробства можуть успішно розв'язуватися лише в тісному поєднанні сільськогосподарської науки з колгоспною дослідною справою» [1]. Тим самим доводячи, що колгоспна дослідна справа вже набула достойного розвитку як чергова ініціатива партійних органів щодо запровадження радянських підходів ведення галузевого дослідництва [23, с. 171].

Вивчаючи внесок окремих особистостей у становлення, розвиток та розгортання колгоспної дослідної справи, привертає увагу творча спадщина почесного академіка Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В. І. Леніна, двічі Героя Соціалістичної праці (1955, 1975), лауреата Сталінської премії (1946), кавалера 6-ти орденів Леніна, ордена Жовтневої революції, 2-х орденів Трудового Червоного Прапора, ордена Знак пошани, заслуженого працівника сільського господарства СРСР, делегата семи партійних з'їздів, директора Шадринської дослідної станції – Терентія Семеновича Мальцева (1895–1994).

**Почесний академік ВАСГНІЛ
Т. С. Мальцев**

Він – автор близько 250 наукових та публіцистичних робіт, що широко друкувалися у періодичних виданнях та спеціалізованих журналах і понад 20 книг [22, с. 208]. Вчений – активний учасник різних наукових проблемних зібрань: з'їздів, конференцій, районних, обласних і урядових нарад з питань сільського господарства [2, с. 24].

Творчі напрацювання на ниві колгоспної дослідної справи Т. С. Мальцева розглянуто у працях Вергунова В. А. [23], Винниченка І. Ф. [2], Гладишевої Л. В. [3], Жукова А. М. [4], Іванова Л. І. [5; 6], Матвєєва П. А. [7], Мілявського І. С. [8] та ін. Про його здобутки пише біографічна енциклопедія «Російська академія сільськогосподарських наук» [22, с. 207–208]. Однак в цих працях досить стисло, а точніше фрагментарно, представлено значення результатів діяльності вченого щодо запровадження на українських землях.

В пропонованій статті ставиться за мету висвітлити результати новаторської діяльності в землеробстві Т. С. Мальцева, починаючи з перших

кроків (з 1921 р.), потім під час створення ним хати-лабораторії у місцевому колгоспі «Заповіти Леніна» Шадринського району Курганської області (1935 р.) до функціонування під його керівництвом Шадринської колгоспної дослідної станції в межах діяльності цього ж колгоспу (1950 р.), та довести велике практичне значення окремих аспектів його творчої спадщини для розвитку колгоспної дослідної справи в Україні.

Якщо в загальному плані охарактеризувати діяльність вченого, то можна констатувати, що Т. С. Мальцеву вдалося спочатку філософськи, а потім за рахунок власного експериментаторства, осмислити, проникнути в суть ґрунтоутворювального процесу й довести значення однорічних і багаторічних культур для підвищення родючості ґрунту. Особливо важливу роль відіграла його діяльність у розумінні ролі чистих парів для отримання високих сталих урожаїв зернових культур, а також оптимальних строках їх посіву в Сибіру. Він розробив положення про поєднання ранньо- і середньостиглих сортів пшениці. Займався впровадженням безвідвального обробітку ґрунту та диференційованого підходу до обробітку ґрунту з урахуванням місцевих природних і виробничих умов отримав особливе визнання [22, с. 208]. Прийоми безвідвального обробітку ґрунту, залишання стерні, куліси в паровому полі і на стерні, які рекомендував Т. С. Мальцев, здійснили позитивний вплив на стримування ерозійних процесів. «Мальцевська» система виявилася попередницею ґрунтозахисних систем боротьби з ерозією, для цілинних земель Казахстану, степових, посушливих районів Сибіру і Алтаю [26, с. 298].

Дослідну роботу Терентій Мальцев розпочав ранньою весною 1922 року, коли швидше за односельчан заборонував парове поле. Земля на прилеглих полях пересохла, а на його зволоженій ділянці густо зазеленіли сходи бур'янів, підняті раннім весняним боронуванням. Знищивши їх лапчатою бороною, виготовленою самотужки, він одночасно з односельчанами посіяв яру пшеницю. На його ділянці, на противагу суміжним полям, показалися густі сходи і виросла гарна пшениця. Це була перша перемога молодого вченого.

Для висіву Т. С. Мальцев завжди особисто відбирав найкрупніше насіння без бур'яну. Замість весняної оранки проводив осінню, весною обробіток пару проводив на 2-3 тижні раніше прийнятих у селі строків, відразу ж після закінчення весняної сівби. З метою зберігання вологи у ґрунті ранньою весною боронував землю, а протягом літа пар зберігав у чистому й розпушеному стані. Ці агротехнічні прийоми раніше не проводилися в особистих сільських господарствах. За його прикладом новими способами ведення господарства захопилися й інші селяни [8, с. 5].

У 1925 р. Терентій Семенович організував сільськогосподарський гурток із 7 односельчан, кількість яких через декілька років досягла 45. Члени гуртка прилаштували бочку для протравлення насіння, придбали в складчину сортувальницю, соломорізку та інший інвентар й на невеликих ділянках у полі проводили досліди. До речі, уже в перші роки своєї діяльності гуртківці отримували на невеликих ділянках землі високі урожаї [8, с. 6]. Згодом у січні 1930 року дослідна справа Т. С. Мальцева, вже як рільничого, продовжилася у новоствореному місцевому колгоспі «Заповіти Леніна» [8, с. 7]. Майже 70 років творчої діяльності вченого реалізувалися у рідному колгоспі, який з перших років свого існування став відомим по всьому Радянському Союзу та за його кордонами своїми сталими й високими урожаями.

Перша половина 30-х рр. ХХ ст. ознаменувалася двома знаковими для подальшої землеробської творчості вченого зустрічами. Так, у липні 1931 р. Т. С. Мальцев познайомився з видатним біологом, натуралістом, селекціонером-генетиком в галузі плідівництва І. В. Мічуріним (1855–1935). Основні роботи цього вченого присвячені селекції плодкових культур, розробці теорії окремої гібридизації, відбору і управлінню розвитком гібридних сіянців, схрещуванню географічно окремих форм [22, с. 32–33]. Після чого він з новими силами взявся за дослідну справу, за впровадження досягнень науки в практику, заклавши колгоспний сад. Грошовий прибуток колгоспу від садівництва з кожним роком збільшувався. Трохи згодом, у лютому 1935 року, відбулося друге доленосне для колгоспного вченого знайомство [9] з відомим

вченим-біологом і агрономом, уродженцем України (с. Карлівка Полтавської області) Т. Д. Лисенком (1898–1976). Ознайомившись з його основним науковим доробком, присвяченим проблемам агробіології [22, с. 29–30], Т. С. Мальцев остаточно зрозумів, що відкрито необмежені можливості для сільськогосподарської науки – рухатися вперед. Діяльність, що раніше була під силу тільки науково-дослідним установам, ставала можливою для дослідника, хати-лабораторії, колгоспу. В районі, де мешкав Т. С. Мальцев, розпочали наукову роботу близько 50 хат-лабораторій, 40 дослідників навчалися на спеціальних курсах [10]. Ці зустрічі, за словами самого Т. С. Мальцева, додали його діяльності цілеспрямованості і визначили подальший напрямок досліджень в науці й практиці. І. В. Мічурін і Т. Д. Лисенко стали для нього найкращими вчителями і наставниками [9, с. 12].

Перша хата-лабораторія не тільки в Україні, а й на теренах Радянського Союзу, з'явилася відповідно до Постанови № 165 Наркомзему УСРР від 16 квітня 1934 р. «Про організацію колгоспних хат-лабораторій». Вона була організована в колгоспі імені Петровського (с. Червонознам'янка Кременчуцького району) на чолі з колгоспником-дослідником, завідувачем Олексієм Андрійовичем Курносенком і стала модельно зразковою для масового їх створення [11, с. 19; 11, с. 58–59].

Під час масової організації колгоспних хат-лабораторій, справа Т. С. Мальцева немов би отримала нове дихання і досить швидко дала помітні результати для колгоспів свого району. На думку вченого хатами-лабораторіями повинні були керувати районні організації. Він вважав, що в кожному районі – при районних земельних об'єднаннях, потрібно ввести посаду агронома, який би допомагав у справі створення хат-лабораторій у місцевих колгоспах. До кола завдань агронома повинно входити: разом з МТС залучення у межах колгоспу до роботи в хаті-лабораторії здатних людей, поява при хатах-лабораторіях різноманітних проблемних гуртків, складання плану роботи, допомога у придбанні насіння для дослідів, встановлення зв'язку з науковими установами, залучення до роботи всіх аграрних фахівців і

зоотехніків, налагодження інструктажу і навчання майбутніх дослідників і насіннезнавців. Однак належного розвитку на російських землях ця справа набула тільки через кілька років [12].

У лютому 1935 р. на Другому Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників Т. С. Мальцев виступив з доповіддю «За колгоспне дослідництво», наголошуючи на обов'язковому впровадженні в практику колгоспів кращих досягнень науково-дослідних установ. На його думку «потрібно негайно почати перевіряти і впроваджувати у виробництво всі досягнення науки, потрібно буде всьому Радянському Союзу підхопити практику українських колгоспників, тобто організувати в колгоспах хати-лабораторії». Вчений вважав, що в хатах-лабораторіях потрібно широко впроваджувати колгоспне дослідництво, в них з часом колгоспник-дослідник допоможе колгоспу, окрім накопичення наукових матеріалів, розповсюдити сорти найпотрібніших для вживання кращих культур, пристосованих до ґрунтових, рельєфних, кліматичних та інших умов полів певного колгоспу. Адже практика показала наскільки різні природні умови окремих площ того чи іншого колгоспу, і для отримання найвищого урожаю потрібен особливий підхід до кожної з них з боку агротехніки та сортовипробування. Він підкреслював, що слід всебічно вивчити кожний клаптик землі, його потребу в добривах. От чому потрібен тісний зв'язок діяльності науково-дослідних установ з колгоспним досвідом. В кожному колгоспі повинні бути один – два колгоспника, озброєні знаннями в галузі рослинництва, які відповідатимуть за дослідну роботу згідно з розробленим планом. На чолі з ними потрібно сформувавши колгоспний актив, який мав би змогу вивчати результати агрономічної науки і ознайомлювати з нею інших бажаних. Т. С. Мальцев був впевнений, що при гарному розвитку колгоспного дослідництва буде накопичений великий і цінний матеріал для сільськогосподарської науки. Наприкінці доповіді вчений висловив пропозицію включити до Статуту сільськогосподарської артілі пункт про організацію колгоспного дослідництва, а також порадив створення при хатах-лабораторіях найпростіших метеорологічних пунктів [13].

Справу належної організації колгоспного дослідництва, він втілював у рідному колгоспі відразу після повернення з Другого Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників. Згодом, вже у 1936 році на Челябінській обласній виставці під час Обласної агрономічної наради вчений представив результати роботи минулорічно створеної ним та очоленої хати-лабораторії колгоспу «Заповіти Леніна» [8, с. 8]. Він обґрунтував, що значний вплив на урожай мають різний склад ґрунтів навіть в межах одного й того ж колгоспу, а також рельєф місцевості, наявність лісових ділянок, застосування прийомів зрошення та інші умови. Враховуючи ці умови, значення сорту відіграє ще більшу роль, тому вагомішого практичного значення набуває співпраця між хатами-лабораторіями і науково-дослідними установами. За словами Т. С. Мальцева, робота з сортовипробування повинна починатися з налагодження зв'язку хат-лабораторій з різними науково-дослідними інститутами, отримання від них зразків різних сільськогосподарських культур, потім має відбутися безпосередньо саме сортовипробування та ознайомлення з фаховою науковою літературою [14]. В той час в Шадринському районі сортовипробування проводилося 24 хатами-лабораторіями [15]. Так, організація колгоспного експериментаторства, зокрема через хату-лабораторію як двигуна дослідництва, завдячуючи зусиллям Т. С. Мальцева швидко знайшла впровадження не тільки у межах місцевого колгоспу, а й всього району.

Чергове визнання здобутків Т. С. Мальцева відбулося на Нараді завідувачів хатами-лабораторіями, що пройшла 25–27 жовтня 1937 р. в Селекційно-генетичному інституті в Одесі [24, с. 52]. На заході, де зібралися колгоспники-дослідники, знатні хлібороби України – Т. С. Мальцев виступив із змістовною годинною науковою доповіддю. Він наголошував на різноманітних природних умовах, які слід враховувати при управлінні сільським господарством, на використанні наукових результатів в практиці колгоспів і радгоспів [2, с. 60–62].

У 1939 році Т. С. Мальцев наполегливо стверджував, що колгоспна хата-лабораторія це саме той ланцюг, який ефективно і взаємовигідно пов'язує

сільськогосподарську науку з колгоспним виробництвом. Він на вимогу часу висунув кілька конкретних практичних пропозицій: 1. При Наркомземі СРСР і обласних земельних об'єднаннях (ОблЗО) організувати особливі сектори, що спеціально займалися б колгоспним дослідництвом та підготовкою дослідних кадрів із лав кращих колгоспників і 2. При районних земельних об'єднаннях призначити відповідального за справу колгоспного дослідництва агронома. Хату-лабораторію слід створювати у кожному колгоспі на чолі з завідувачем, висунутим загальними зборами колгоспників за пропозицією агронома районного земельного об'єднання. До речі, на думку вченого, проіснувавши і накопивши відповідний досвід та технічне оснащення, хату-лабораторію вже потрібно було називати «колгоспна лабораторія». Все разом давало підстави стверджувати, що завідувачі хат-лабораторій мали брати повноцінну участь у виробничому й агротехнічному плануванні колгоспів, слідкувати за його виконанням, проводити агротехнічну пропаганду серед колгоспників [16].

Як вже відмічалось вище, Т. С. Мальцев вбачав тісний зв'язок хат-лабораторій з науково-дослідними установами країни щодо розв'язання багатьох галузевих проблем. Він доводив, що плідно проводити наукову роботу можливо тільки реалізуючи наукові висновки безпосередньо на практиці колгоспів і радгоспів, в свою чергу, використовуючи досвід виробництва. Така практика, на його думку, найцінніша для науки. Зокрема, у Радянському Союзі багато науково-дослідних установ, дослідних станцій і дослідних полів, але вони без тісного зв'язку із «...низовою (своєрідною) дослідною мережею – колгоспними хатами-лабораторіями – не в силах вивчити всіх особливостей, я б сказав мікроособливостей, від яких в значній мірі залежить урожай. Без врахування цих мікроособливостей завжди може вийти шаблонний підхід, не маючий нічого спільного з прямими задачами отримання високого і сталого урожаю [17]. Він же стверджував, що мережа науково-дослідних установ могла розширитися практично до колгоспних хат-лабораторій, до виробництва, що фактично не потребували нових витрат, засобів. Успіхи в цій справі вчений відмічав у колег з України. Наприклад, Інститут селекції і генетики в Одесі

славився результатами широкої співпраці з хатами-лабораторіями не тільки в республіці, а й по всьому Радянському Союзу. Одну з головних задач хата-лабораторій Т. С. Мальцев убачав у вивченні метеорологічних умов регіону, які повною мірою впливали на урожай кожного конкретного господарства [17].

Промовляючи про роботу «мальцевської» колгоспної лабораторії на засіданні Колегії Наркомзему СРСР 17 січня 1941 р., Т. С. Мальцев відзначив результати дослідництва у межах рідного колгоспу. Особливу увагу приділив значенню в цій справі хати-лабораторії, тематиці її діяльності на дослідному полі у 20 га, а також акцентував увагу на низці інших питань. Так, серед основних тем, над якими повинна була в майбутньому працювати хата-лабораторія, він озвучив наступні: конкурсне і попереднє сортовипробування ярової пшениці, а також її гібридів, попереднє випробування гібридів різних поколінь і комбінацій, що показали найкращі результати у попередні роки; установка норм висівів при розташуванні насіння за площею у шаховому порядку: 100, 200... і до 1 000 насінин на 1 м².; схрещування сортів ярої пшениці, яка вирощувалася у різних кліматичних і ґрунтових умовах; серія дослідів з метою отримання солестійких рослин; робота з перетворення ярої пшениці в озиму, застосовуючи певні способи, які розхитують спадкову основу з метою збільшення у наступних рослин морозостійкості і засухостійкості [18]. У воєнні роки колгосп не знизив, а навіть збільшив посівну площу [19].

З новим розмахом Т. С. Мальцев розпочав дослідну роботу влітку 1950 року. За рішенням уряду

Шадринська колгоспна дослідна станція

Міністерство сільського господарства СРСР організувало при колгоспі «Заповіти Леніна» Шадринську колгоспну дослідну станцію на чолі з Т. С. Мальцевим. Це була нова форма радянської галузевої дослідної установи, яка міцно зв'язувала науку і виробництво. Дослідна станція, де директор установи одночасно і рільничий колгоспу, несла повну відповідальність за урожай на всіх полях колгоспу. Основними завданнями станції були наступні: відпрацювання системи обробки ґрунту, що забезпечуватиме безперервне збільшення його родючості й урожайність польових культур в умовах Зауралля; підбір культур і сортів зернових, зернобобових і трав, що сприятимуть отриманню стійких високих урожаїв і збільшенню родючості ґрунту при новій системі обробки ґрунту; розробка агротехнічних вимог для створення нових і удосконалення існуючих сільськогосподарських машин і знарядь обробки ґрунту стосовно нової системи [8, с. 84–85]. Колгоспом же керувало Правління відповідно до Статуту. Обов'язки перед державою і колгоспниками виконувалися на загальних підставах, а всі 4 300 га орної землі колгоспу, всі його угіддя стали експериментальною базою державної дослідної станції, а всі колгоспники – працівниками цієї станції. При колгоспі, крім правління, утворилася вчена рада, до якої крім членів правління і спеціалістів колгоспу, ввійшли й чотири штатних наукових співробітники станції. Під керівництвом вченої ради в колгоспі проводилася експериментаторська робота згідно з планами, затвердженими Всесоюзною академією сільськогосподарських наук імені В. І. Леніна, але вона повинна була зв'язуватися з виробничими задачами колгоспу і впливати на тривалість колгоспного трудовдя. Звісно, для здійснення експериментаторської роботи в колгоспі державою виділялися спеціальні кошти [2, с. 64–65].

Нова система обробки ґрунту і посіву, запроваджена вченим, почала використовуватися у різних регіонах Радянського Союзу. Зокрема, позитивні результати отримані при застосуванні розроблених агроприйомів за методом Мальцева в різних областях України, а саме в Харківській, Дніпропетровській, Сумській, Кіровоградській, Одеській та Миколаївській. За даними

Красноградської дослідно-селекційної станції (Харківська обл.) у 1953 р. отриманий урожай другого озимого хліба після пара при двократному луценні стерні 22,9 ц/га, а при звичайній оранці на глибину 20 – 22 см – на 5–6 ц нижчий. На Ерастівському дослідному полі (Дніпропетровська обл.) в середньому за п'ять років (1948–1953) урожай другої озимої пшениці після пара при поверхневому обробітку ґрунту був таким же, як і після оранки на глибину 20–22 і 25 – 30 см. На дослідній станції (Сумська обл.) за 1951–1954 рр. отримали урожай озимого жита після ячменю, стерня якого була злушена на 8–10 см, – 19,4 ц/га, а по оранці на 20–22 см. – 19,6 ц/га. По Кіровоградській області: в колгоспі імені Комінтерну Бобринецького району урожай озимої пшениці, посіяної після просапних без оранки у 1952 р. склав 19,3 ц/га; у колгоспі імені Шевченка Долинського району урожай озимої пшениці, посіяної після кукурудзи по поверхневому обробітку ґрунту без оранки становив 18 ц/га; у колгоспі імені Сталіна Гайворонського району отримали урожай озимої пшениці після просапних по поверхневому обробітку ґрунту по 20,8 ц/га, на 5–6 ц/га більше, ніж по оранці. В Одеській області колгосп імені Будьонного Березовського району творчо застосував метод Мальцева. Висіваючи озиму пшеницю після кукурудзи по луценій стерні без оранки, колгоспники отримали урожай озимої пшениці 27 ц/га. Звісно, що обов'язковою умовою отримання високих урожаїв озимої пшениці по луценій стерні є гарний міжрядний обробіток посівів кукурудзи і систематичне й повне знищення бур'янів, як багаторічних, так і однорічних при появі їх сходів. На Березовській державній сортовій ділянці (Одеська обл.) повторні посіви озимої пшениці після пшениці забезпечили урожайність 29 ц/га. Там також запорукою високого урожаю стало знищення бур'янів у паровому полі. Посіви озимої пшениці після оранки по тому ж попереднику дали значно менший урожай, так як в умовах сухої осені при оранці виверталися грудки сухої землі, які тяжко боронувалися. Сходи пшениці по такій оранці були не густі, значною мірою вимерзли зимою й загинули навесні. Посіви ж по луценій стерні весною густо зазеленіли. У зерновому радгоспі імені Кагановича (Миколаївська обл.) у 1954–1955 рр.

випробовувалося дискування стерні замість оранки. Слід відмітити, що перше лушення проведене тільки через два тижні після збору зернових колосових культур, а друге – поперечне дискування проводилося перед посівом. В цих умовах, як по лущеній стерні, так і по зябу у 1955 р. отриманий однаковий урожай озимої пшениці. Однак затрати на підготовку ґрунту по лущеній стерні були вдвічі нижчі, ніж по зябу. При посіві ж озимої пшениці без оранки, з застосуванням тільки поверхневого обробітку, на ділянках, які вийшли з-під просапних культур, зібрали у 1955 р. урожай озимої пшениці на 1,5–2 ц/га більше, ніж по зяблевій оранці. Отже, в ряді дослідних установ України мали місце посіви озимих по лущеній стерні без оранки і при цьому не спостерігалось зниження урожаїв (якщо поле було звільнене від бур'янів) [8, с. 139–141]. Звісно позитивні результати при застосуванні обробітку ґрунту по способу Т. С. Мальцева були отримані за рахунок основної умови, що призвела до успіху – творчого його застосування, а також врахування місцевих ґрунтових, кліматичних і господарських умов [20].

Відповідно до наказу Міністерства сільського господарства УРСР № 527 від 1 вересня 1954 р. «Про широке виробниче випробовування та вивчення ефективності обробітку ґрунту по способу полевода колгоспу «Заветы Ленина», директора Шадринської дослідної станції, Шадринського району, Курганської області Т. С. Мальцева, в колгоспах Української РСР» в республіці широко впроваджували «мальцевську» систему обробітку ґрунту. На начальників обласних управлінь сільського господарства поклали організацію і проведення по 1300 МТС в 2 248 колгоспах виробничих дослідів, а на Головне управління сільськогосподарської пропаганди і науки на чолі з А. В. Пухальським – розробку методичних вказівки по проведенню обліку ефективності дослідів обробітку ґрунту за способом Т. С. Мальцева і доведення їх до обласних управлінь сільського господарства [21].

Для оцінки можливостей впровадження нової системи землеробства – системи безвідвального обробітку ґрунту під сільськогосподарські культури в Україні у 1954 р. була проведена широка виробнича перевірка цієї системи

постановкою польових дослідів (851) за єдиною схемою, в т.ч. з озимою пшеницею – 658, які охопили всі ґрунтово-кліматичні зони, основні типи ґрунтів і попередників. У цих дослідях вивчалась можливість заміни оранки на поверхневий обробіток (озимі, 421 дослід) і ефективність глибокого безполицевого розпушування ґрунту в паровому полі (237 дослідів). Методичне керівництво проведення дослідів й узагальнення результатів забезпечував Український науково-дослідний інститут землеробства через лабораторію обробітку ґрунту і безпосередньо під керівництвом Ф. А. Попова. Узагальнення наслідків досліджень виявили широкі можливості заміни оранки дискуванням під озиму пшеницю після гороху, кукурудзи на силос, особливо в південній і східній частинах України. Доцільність використання інших складових безвідвальної системи обробітку ґрунту в умовах України не проводилась. Окремі блоки «мальцевської системи» обробітку ґрунту були включені у всі стаціонарні досліді (18) з питань обробітку ґрунту. Їх результати підтвердили доцільність заміни оранки мілким (на 8 – 10 см) обробітком під озимі культури після непарових попередників в зонах Лісостепу і Полісся, а в зоні Степу – після всіх попередників [25].

Згодом в Україні було проведено масштабний полтавський експеримент по мінімізації ґрунтообробітку під керівництвом першого секретаря Полтавського обкому КПРС Ф. Т. Моргуна. Т. С. Мальцев особисто приймав участь в цьому унікальному експерименті й слідкував за його проведенням [26, с. 299].

Загальна тенденція мінімізації ґрунтообробітку, не означає, що по всіх місцях слід відмовитися від оранки (особливо в районах із підвищеним зволоженням ґрунтів і ландшафтів), де потрібно її удосконалення. Положення Т. С. Мальцева актуальні й нині при веденні адаптивно-ландшафтних систем землеробства [26, с. 300].

Таким чином, у 30-х – 50-х рр. ХХ ст. в Україні, як і в усьому Радянському Союзі, поряд із класичною сільськогосподарською дослідною справою розвивалася колгоспна дослідна справа. На процес розвитку впливали результати діяльності окремих особистостей, які власними здобутками

вирішували питання суттєвого збільшення урожайності – головної задачі, визначеної на державному рівні в боротьбі за підйом сільського господарства України. Розвиток колгоспної дослідної справи здійснювався сполучно з діючими науково-дослідними інститутами через організацію та діяльність колгоспних хат-лабораторій. Згодом вони реформувались у колгоспні дослідні станції у 50-х рр. ХХ ст. Гарним прикладом для наслідування як для України, так й інших республік, стала діяльність почесного академіка ВАСГНІЛ Т. С. Мальцева, який протягом цього часу в межах рідного колгоспу в с. Мальцево Шадринського району Курганської області створив хату-лабораторію, увібравши найкраще із функціонування такого типу установ УРСР, а потім дослідну станцію, що стали відомі своїми науковими результатами в межах республік СРСР і за кордоном. Землеробське кредо вченого – основний безвідвальний обробіток ґрунту як головний фактор збереження і накопичення родючості, а отже й збільшення врожайності. Система ефективності обробітку ґрунту за способом Т. С. Мальцева набула широкого виробничого впровадження в колгоспах і радгоспах України на рівні держави і позитивно вплинула на урожайність українських земель. Переконавання вченого дали потужний імпульс творчій думці у вітчизняній агрономії і сприяли подальшому розвитку наукового землеробства, продовженням якому стала ґрунтозахисна система землеробства із контурно-меліоративною системою землеробства, що тільки в Україні була впроваджена на площі близько 1 млн. га. Однак в середині 50-х рр. ХХ ст., не дивлячись на суттєві напрацювання і досить потужний механізм діяльності такої форми галузевого дослідництва, про поняття колгоспної дослідної справи не згадується, оскільки за рішенням партійних органів все експериментаторство перейшло до сфери академічної галузевої науки.

Список використаних джерел

1. *Дослідна справа в колгоспі // Колгоспна виробнича енциклопедія / голов. ред. В. В. Мацкевич. – К. : Держсільгоспвидав УРСР, 1950. – Т. 1 (абрикос–молочні продукти). – С. 210, 211.*
2. *Винниченко И. Ф. Искать! Из блокнота журналиста [об ученом-колхознике Т. С. Мальцеве] / И. Ф. Винниченко. – М. : Молодая гвардия, 1956. – С. 128.*
3. *Гладышева Л. В. Нива жизни Терентия Мальцева / Л. В. Гладышева. – М. : Сов. Россия, 1986. – 160 с. – (Сер. «Люди трудовой доблести»).*
4. *Жуков А. Н. Древние тайны колоса (беседы с Т. С. Мальцевым, почетным акад. ВАСХНИЛ) / А. Н. Жуков. – М. : Знание, 1971. – 32 с.*
5. *Иванов Л. И. Терентий Мальцев – народный академик / Л. И. Иванов. – М. : Сов. Россия, 1973. – 224 с.*
6. *Иванов Л. И. Терентий Мальцев – народный академик / Л. И. Иванов. – [изд. перераб. и доп.]. – Новосибирск, 1988. – 268 с. – (Сер. «Сибирью связанные судьбы»).*
7. *Матвеев П. А. Хлебороб – ученый – пропагандист : к 90-летию ко дню рождения дважды Героя соц. труда, лауреата Гос. премии, почет. акад. ВАСХНИЛ Т. С. Мальцева / П. А. Матвеев. – М. : Знание, 1985. – 31 с.*
8. *Милявский И. О. Колхозник-ученый Т. С. Мальцев / И. О. Милявский. – 4-е изд., доп. – М., 1956. – 144 с.*
9. *Мальцев Т. С. Исследовательская работа в колхозе / Т. С. Мальцев // Колхозное производство. – 1949. – № 3. С. 12–14.*
10. *Мальцев Т. С. Колхозному опытничеству – помощь агрономов / Т. С. Мальцев // Челябинский рабочий. – 1936. – 1 апр.*
11. *Гомон Ю. Хата-лаборатория в колхозе / Ю. Гомон. – Х. : Укрсельхозгиз, 1934. – С. 70 с.*
12. *Мальцев Т. С. Большое и нужное дело / Т. С. Мальцев // Челябинский рабочий. – 1934. – 28 дек.*
13. *Мальцев Т. С. За колхозное опытничество / Т. С. Мальцев // Сельскохозяйственная наука и колхозное опытничество. – М. : Сельхозгиз, 1935. – С. 22–27.*
14. *Мальцев Т. С. Моя работа по выведению новых сортов / Т. С. Мальцев // Селекция и семеноводство. – 1936. – № 10. – С. 49–51.*
15. *Мальцев Т. С. В поисках новых сортов / Т. С. Мальцев // Челябинский рабочий. – 1937. – 3 февр.*
16. *Мальцев Т. С. Как лучше организовать работу хат-лабораторий / Т. С. Мальцев // Крестьянская газета. – 1939. – 6 янв.*
17. *Мальцев Т. С. Через опыт – в науку / Мальцев Т. С. // Яровизация. – 1937. – № 5(14). – С. 33–43.*
18. *Мальцев Т. С. Доклад о работе Мальцевской колхозной лаборатории на заседании Коллегии Наркомзема СССР / Т. С. Мальцев // Соц. земледелие. – 1941. – 19 янв.;*
19. *Мальцев Т. С. Рождение колхозной агронауки / Т. С. Мальцев // Красный курган. – 1950. – 29 янв.*

20. *Внедрение* разрабатываемых агроприемов в колхозное и совхозное производства // Мальцев Т. С. Новая система обработки почвы и посева : дополнительная стеногр. публ. лекции, прочитан. в лекториях Москвы / Т. С. Мальцев ; Всесоюз. о-во по распространению полит. и науч. знаний. – М. : Знание, 1955. – С. 44–45.

21. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*, ф. 27, оп. 18, спр. 9148, арк. 1–2.

22. *Российская академия сельскохозяйственных наук : биогр. энцикл. / Россельхозакадемия.* – М., 2004. – 616 с. – (Материалы к биобиблиогр. академического состава Россельхозакадемии).

23. *Вергунов В. А.* Колгоспна дослідна справа як феномен системи організації наукового забезпечення аграрного виробництва УРСР другої половини 30-х – середини 50-х років ХХ ст. / В. А. Вергунов // Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування : орг. аспект / В. А. Вергунов ; ННСГБ НААН. – К. : Аграр. наука, 2012. – С. 154–171.

24. *Беляев Т. М.* Самородки и таланты : из впечатлений на совещ. зав. хатами-лабораториями / Т. М. Беляев // Яровизация. – 1937. – № 5(14). – С. 52–60.

25. *Федорова Н. А.* Основні шляхи поступу наукових досліджень з агротехніки озимої пшениці в умовах Лісостепу і Полісся України протягом ХХ століття / Н. А. Федорова // Професор Федорова Наталія Андріянівна : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1949–2000 рр. / УААН ; ЦНСГБ ; за ред. В. А. Вергунова. – К., 2002. – С. 43–44. – (Сер. «Біобібліографія вчених аграріїв» ; кн. 4).

26. *Очерки по истории агрономии / РАСХН ; Иванов А. Л., Немцев Н. С., Каргин И. Ф., Немцев С. Н.* – М., 2008. – С. 296–301.